

ความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิง
ในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย
Biodiversity and Utilization of Family Zingiberaceae Based on Local Wisdom
in Ban Tha Manow, Na O Sub-district, Mueang Loei District, Loei Province

พนมศักดิ์ วรรณชัย¹ รุ่งทิพย์ ชนสะอาด² อริสา ผาจันทร์³ อิศรารัตน์ มาขันพันธ์⁴ ปิยะนุช เหลืองงาม⁵

E-mail: sb6340148215@lru.ac.th, sb6340148219@lru.ac.th, sb6340148227@lru.ac.th

บทคัดย่อ

ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ตั้งอยู่ที่พิกัด 17.588546 เหนือ และ 101.743620 ตะวันออกโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชนิดของพืชวงศ์ขิงและศึกษาการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของคนในชุมชน เริ่มศึกษาตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2565 ถึง เดือนกันยายน พ.ศ. 2565 ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาโดยเริ่มจากการเดินสำรวจหมู่บ้านตามแผนที่ของหมู่บ้าน ได้มีการบันทึกข้อมูล เก็บภาพลักษณะทางพฤกษศาสตร์เพื่อจัดจำแนกหมวดหมู่ของพืชวงศ์ขิงที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ด้านอาหาร ด้านที่อยู่อาศัย ด้านเครื่องนุ่งห่ม ด้านยารักษาโรค และด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ มีการเก็บข้อมูลจากชาวบ้านโดยใช้เครื่องมือคือ แบบสอบถามสัมภาษณ์ จากการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย พบทั้งหมด 17 ชนิด 8 สกุล คือ สกุล *Alpinia* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ข่า ขิงชมพู สกุล *Curcuma* พบทั้งหมด 8 ชนิด ได้แก่ กระเจียว กระเจียวขาว ขมิ้นขาว ขมิ้นชัน ปทุมมา ว่านชักมดลูก ว่านมหาเมฆ สกุล *Elilingear* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ ดาหลา สกุล *Hedychium* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ มหาหงส์ สกุล *Kaempferia* พบทั้งหมด 1 ชนิด ว่านเปราะ สกุล *Mansf* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ กระชาย สกุล *Roscoe* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ขิง ขิงแมงดา และสกุล *Zingiber* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ว่านโพลเหลียง กะทือ ปัจจุบันการนำพืชวงศ์ขิงไปใช้ประโยชน์นั้นมีจำนวนลดลงและบางชนิดไม่มีคนรู้จัก ดังนั้น ควรมีการเผยแพร่ความรู้ให้กับชาวบ้าน หรือนำไปบูรณาการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง เช่น กิจกรรมชุมนุม พฤกษศาสตร์ในโรงเรียน เป็นต้น

คำสำคัญ: พืชวงศ์ขิง การสำรวจพืชวงศ์ขิง การใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาชาวบ้าน พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

Abstract

Study of Biodiversity and Utilization of Family Zingiberaceae Based on Local Wisdom No. 4, Na O Sub-district, Mueang Loei District, Loei Province. Location 17.588546 north and 101.743620 east. The objectives of this study were to study the types of plants in the ginger family and to study the utilization of the indigenous botanicals of the people in the community. The study started from June 2022 to September 2022. The researcher conducted the study by walking around the village according to the map of the village. Have recorded Capture botanical images to classify Ginger family plants. That has been used to benefit religious beliefs Traditions and cultures, food, medicine and housing collecting data from villagers by using a tool, namely, an interview form. From the study biodiversity and botanical uses locallore of the ginger family in Ban Tha Manao, No.4, Na O Sub-district, Mueang Loei District, Loei Province, found

a total of 17 species, 9 genera. The genus *Alpinia* found a total of 2 species: *Alpinia galanga* (L.) Willd. *Alpinia purpurata* (Vieill.) K. Schum. The genus *Curcuma* found a total of 7 species: *Curcuma sessilis* Gage. *Curcuma parviflora* Wall. *Curcuma mangga* Valetton & Zijp *Curcuma* sp. *Curcuma alismatifolia* Gagnep *Curcuma comosa* Roxb *Curcuma aeruginosa* Roxb. The genus *Elilingear* found a total of 1 species: *Etlingera elatior* (Jack) R.M. Smith. The genus *Hedychium* found a total of 1 species: *Hedychium coronarium* J.König. The genus *Kaempferia* found a total of 1 species: *Kaempferia galanga* L. The genus *Mansf* found a total of 1 species: *Boesenbergia rotunda* (L.) Mansf. The genus *Roscoe* found a total of 2 species: *Zingiber officinale* Roscoe. *Zingiber kerrii* Craib. The genus *Zingiber* found a total of 2 species: *Zingiber montanum* (J.Koenig) Link ex Dietr.

¹⁻³ นักศึกษาหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์ทั่วไป คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

^{4,5} อาจารย์ประจำสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

Zingiber zerumbet (L.) Roscoe ex Sm. Currently, the number of uses of ZINGIBERACEAE is decreasing and some species are unknown. Therefore, knowledge should be disseminated to the villagers or to integrate teaching in related subjects such as gathering activities Botany in schools, etc.

Keywords: ZINGIBERACEAE, ZINGIBERACEAE survey, tilization of local wisdom, ethnobotany

ความเป็นมาของปัญหา

วงศ์ขิงประกอบด้วยชนิดพืชที่มีความหลากหลายสูงนับว่าเป็นวงศ์พืชที่ใหญ่วงศ์หนึ่ง คาดว่ามีอยู่ในโลกประมาณ 1,500 ชนิด ภูมิประเทศในเขตร้อนชื้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์สำหรับพืชวงศ์ขิงเป็นอย่างมาก สำหรับประเทศไทยคาดว่าจะพบประมาณ 300 ชนิด พืชที่อยู่ในวงศ์ขิงมีลักษณะเด่นคือ เป็นพืชล้มลุกหลายฤดู มีลำต้นใต้ดินแบบไรโซมหรือเหง้าและมีกลิ่นเฉพาะซึ่งเกิดจากน้ำมันหอมระเหยที่เป็นต่อมน้ำมันอยู่ภายในเซลล์ คนไทยส่วนใหญ่จะคุ้นเคยกับกลิ่นขิง ข่า กระชาย ขมิ้น กระเจียวที่มักพบอยู่ในชีวิตประจำวัน จึงอาจแยกพืชวงศ์ขิงได้ไม่ยากนักในเบื้องต้นจากลักษณะดังกล่าว (พวงเพ็ญ ศิริรักษ์, 2551)

บ้านท่ามะนาว ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบประชาชนในพื้นที่ประกอบอาชีพ ทำไร่ ทำนา ทำสวน เหมาะสมที่จะทำการสำรวจของพรรณพืชวงศ์ขิงการใช้เป็นยารักษาโรค การนำมาประกอบอาหาร การใช้ประโยชน์ต่างๆ รวมถึงความเชื่อทางศาสนา เฉลี่ยอายุของคนในหมู่บ้านอยู่ที่ 30 - 80 ปี โดยประมาณจากการลงพื้นที่ มีการบอกต่อมาจากปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้รู้ในชุมชนโดยส่วนใหญ่แล้วปราชญ์ชาวบ้านและผู้รู้ในหมู่บ้านมีอายุที่มากแล้ว ประกอบกับในยุคปัจจุบันคนสมัยใหม่มีความสนใจในการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรหรือทรัพยากรพืชในท้องถิ่นนั้นลดลงทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในส่วนี้หายไปและไม่มีการสืบทอดต่อไปสู่คนรุ่นหลัง

พรรณพืชวงศ์ขิงเป็นที่รู้จักและได้นำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์เป็นเวลาช้านานมาแล้ว โดยนำมาใช้ประกอบอาหารหรือ เป็นเครื่องเทศ เช่น ขิง ข่า กระชาย กระวาน ขมิ้น นำมาใช้เป็นสมุนไพร เช่น ว่านชักมดลูก มหาหงส์ และนำมาใช้เป็นไม้ประดับ เช่น ดาหลา และปทุมมา เป็นต้น (พวงเพ็ญ ศิริรักษ์, 2551) พืชวงศ์ขิงอยู่คู่กับวิถีชีวิตคนไทยมาแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันถูกนำมาใช้ประโยชน์ที่หลากหลายแต่กระแสตามความนิยมในพืชบางชนิดทำให้พืชอีกหลายชนิดถูกละเลย (พัชรียา บุญกอกแก้ว, 2556) ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พืชวงศ์ขิงเช่นกันบางส่วนอาจสูญหายในอนาคตปัญหาที่พบส่วนมากก็คือ ปัญหาของชื่อวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นชื่อสากล ถ้าชื่อวิทยาศาสตร์ที่ไม่ถูกต้องก็จะมีปัญหาเกิดขึ้นเมื่อนำข้อมูลของพืชชนิดนั้นไปใช้ประโยชน์อาจจะทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนหรือผิดพลาดได้ (สุรพล แสนสุข และ คณะ, 2560: ออนไลน์) พืชวงศ์ขิงของไทย สำหรับสกุลที่มีพืชอยู่เพียงชนิดเดียว พบได้ 6 สกุล คือ *Camptandra*, *Cautleya*, *Haniffia*, *Pommereschea*, *Siamanthus* และ *Smithatris* สกุลที่มีพืชตั้งแต่ 2 ชนิด ขึ้นไปแต่ต่ำกว่า 10 ชนิดมีอยู่ประมาณ 9 สกุล รวมสกุลที่มีจำนวนชนิดพืชต่ำกว่า 10 ชนิด ประมาณ 15 สกุล ซึ่งไม่มีปัญหาในการศึกษาทบทวนและได้ดำเนินการมาเกือบสมบูรณ์แล้ว ส่วนสกุลที่มีพืชตั้งแต่ 10 - 50 ชนิด มีประมาณ 10 สกุล และอยู่ในระหว่างการศึกษาทบทวนด้านอนุกรมวิธาน ได้แก่ สกุลว่าน สกุลกระวาน สกุลกระชาย *Caulokaempferia* (สกุลนี้ตั้งชื่อโดยศาสตราจารย์ Kai Larsen (1964)) สกุลขมิ้น - กระเจียว สกุลดาหลา สกุลข่าลิง สกุลมหาหงส์ สกุลเปราะและสกุลขิง (พวงเพ็ญ ศิริรักษ์, 2551: ออนไลน์)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพรรณพืชวงศ์ขิงการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือ เกษตรกร รองลงมาประกอบอาชีพค้าขาย ชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและมีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรพรรณพืชวงศ์ขิง มีการถ่ายทอดความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้สมุนไพรว่านยารักษาโรคต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่น และมีการปลูกพืชสมุนไพรเป็นจำนวนมากหลายหลังคาเรือนไม่ว่าจะปลูกไว้ประดับหน้าบ้านข้างบ้านและหลังบ้านเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ในครั้งนี้จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาชนิดของพืชวงศ์ขิงและวิธีการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาชนิดของพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย
2. ศึกษาการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของคนในชุมชนบ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย

จังหวัดเลย

วิธีการดำเนินงาน

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิง และติดต่อที่ปรึกษาของการทำวิจัยเพื่อเสนอเค้าโครงการทำวิจัย
2. ทำหนังสือลงพื้นที่จากอาจารย์ประจำรายวิชาการวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
3. ติดต่อประสานงานผู้นำชุมชน นายจำลอง อุทธาคำ เพื่อขอเอกสารข้อมูลทั่วไปและแผนที่ของหมู่บ้านท่ามะนาว ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย
4. ศึกษาข้อมูลและเส้นทางการสำรวจของหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย
5. ติดต่อประสานงานผู้นำชุมชน และปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งการดำเนินงานวิจัยในครั้งนี้ มีนางทองจันทร์ สติย์ อายุ 59 ปี เป็นผู้รู้ในด้านพืชสมุนไพรและพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลยจังหวัดเลย เป็นผู้นำทางในการสำรวจและให้ความรู้เกี่ยวกับพืชวงศ์ขิงในครั้งนี้
6. สร้างแบบสัมภาษณ์และให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบจำนวน 3 ท่าน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อิศรารัตน์ มาชนพันธ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปิยะนุช เหลืองงาม อาจารย์ประจำรายวิชาการวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ และอาจารย์วิระ อิศโร อาจารย์ประจำสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป
7. ลงพื้นที่สำรวจตามเส้นทางหมู่บ้าน และใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลโดยการสุ่มแบบเจาะจง จากจำนวนตัวอย่างผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไปคิดเป็นร้อยละ 20 จากทั้งหมด 229 หลังคาเรือน คิดเป็นจำนวน 46 หลังคาเรือน โดยมีนางทองจันทร์ สติย์ เป็นผู้พาลงพื้นที่สำรวจ พร้อมบันทึกข้อมูลชนิดและลักษณะทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้านพืชวงศ์ขิงและถ่ายภาพลักษณะทางสัณฐานวิทยาของพืชวงศ์ขิง ได้แก่ ลำต้น ใบ ดอก ราก เหง้า การอัดแห้งและการดอง เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการตรวจสอบ ชื่อ ชนิด และการใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์ขิง
8. รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นำมาให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบข้อมูลและตรวจสอบลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชวงศ์ขิงโดยใช้เอกสารอนุกรมวิธานพืชต่างๆ เช่น วานไทย, พืชสมุนไพรวงศ์ Zingiberaceae และพฤกษชาติพืชสมุนไพร เพื่อนำมาตรวจสอบในการระบุชนิดของพืชวงศ์ขิง
9. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ซึ่งมีการตรวจสอบข้อมูลสาระสำคัญโดยการเปรียบเทียบมุมมองหลายๆ ด้านเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลผลการวิเคราะห์ตลอดจนผลการวิจัย มีวิธีการดังนี้
 - 9.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) แหล่งที่จะพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ แหล่งเวลา หมายถึง ถ้าข้อมูลต่างเวลากันจะเหมือนกันหรือไม่แหล่งสถานที่หมายถึง ถ้าข้อมูลต่างสถานที่กันจะเหมือนกันหรือไม่แหล่งบุคคล หมายถึง ถ้าบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่
 - 9.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator triangulation) การตรวจสอบว่าผู้วิจัยแต่ละคนจะได้ข้อมูลต่างกันอย่างใด โดยเปลี่ยนตัวผู้สังเกตแทนที่จะใช้ผู้วิจัยคนเดียวกันสังเกตโดยตลอดควรเปลี่ยนตัวผู้วิจัยให้มีหลายคน
 - 9.3 การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี (Theory triangulation) การตรวจสอบว่าถ้าผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีที่ต่างไปจากเดิมจะทำให้การตีความข้อมูลแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด
 - 9.4 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ การเพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน
10. สรุปผลการศึกษาและอภิปรายผลการศึกษา
11. จัดทำรูปเล่มวิจัยและนำเสนอ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเก็บข้อมูลโดยคณะผู้วิจัยซึ่งใช้แบบสัมภาษณ์จำนวน 46 ชุด โดยการลงพื้นที่สำรวจตามเส้นทางเดินของหมู่บ้านใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง คิดเป็นจำนวน 46 ครัวเรือน จากจำนวนครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20 จากทั้งหมด 229 ครัวเรือน ในบ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ข้อมูลแล้วบรรยายออกมาให้ผู้สนใจศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพไม่เน้นข้อมูลเชิงปริมาณ การเก็บข้อมูลจึงไม่เน้นที่การสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนั้น ความถูกต้องและน่าเชื่อถือของข้อมูล จึงฝากไว้ที่คุณภาพของผู้วิจัย และการตรวจสอบข้อมูลก่อนการวิเคราะห์ โดยจะต้องตรวจสอบข้อมูลในขณะที่เก็บข้อมูลอยู่ในภาคสนาม และเมื่อออกจากภาคสนามก็ต้องมีการตรวจสอบอีกครั้ง เพื่อพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้

นั้นเพียงพอที่จะตอบคำถามวิจัยได้หรือไม่ และข้อมูลที่ได้มีความถูกต้องน่าเชื่อถือเพียงไร การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพนิยมใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation Method)

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล แหล่งที่จะพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ แหล่งบุคคล โดยผู้วิจัยจะเป็นคนเก็บข้อมูลและบอกรายละเอียด ชื่อของพืชวงศ์ขิงจากนั้นจะให้ นางทองจันทร์ สถิตย์ (ปราชญ์ชาวบ้าน) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยระบุขึ้นถูกต้องหรือไม่

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัยการตรวจสอบในการวิจัย การสังเกตลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชวงศ์ขิง จะใช้ผู้วิจัยสังเกต 3 คน โดยจะไม่ใช้ผู้วิจัยคนเดียวในการสังเกต เพื่อทราบเปรียบเทียบข้อมูลว่า ถ้าผู้วิจัยเปลี่ยนไปจะได้ข้อมูลที่เหมือนเดิมหรือไม่

3) การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี การตรวจสอบ จะใช้ข้อมูลจากปราชญ์ชาวบ้าน และข้อมูลจากหนังสืออนุกรมวิธานในการตรวจสอบว่ามีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด

4) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล นำข้อมูลที่วิเคราะห์แล้วเช่น ใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ และการใช้เอกสารรวมข้อมูล แบ่งแยกเป็นหัวข้อ และสรุปข้อมูลแบบบรรยาย และแผนภูมิ

ผลการทดลอง

การศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิง ในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2565 ถึง เดือนกันยายน 2565 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชนิดของพืชวงศ์ขิง และเพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของคนในชุมชน ดำเนินการศึกษาโดยการสำรวจและบันทึกภาพพืชวงศ์ขิงแต่ละชนิด แล้วนำมาจัดจำแนกซึ่งมีการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน และผู้รู้ เพื่อศึกษาลักษณะวิสัยและการใช้ประโยชน์จากพืชวงศ์ขิง โดยผลการศึกษาสามารถจัดจำแนกได้ ดังนี้

1. ชนิดของพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย พบทั้งหมด 17 ชนิด 8 สกุล คือ สกุล *Alpinnia* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ข่า ขิงชมพู สกุล *Curcuma* พบทั้งหมด 7 ชนิด ได้แก่ กระเจียว กระเจียวขาว ขมิ้นขาว ขมิ้นขึ้นปทุมมา ว่านข้มมดลูก ว่านมหาเมฆ สกุล *Elilingear* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ ดาหลา สกุล *Hedychium* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ มหาหงส์ สกุล *Kaempferia* พบทั้งหมด 1 ชนิด ว่านเปราะ สกุล *Mansf* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ กระชาย สกุล *Roscoe* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ขิง ขิงแมงดา และสกุล *Zingiber* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ว่านไหลเหลือง กะทือ

2. การใช้ประโยชน์ของพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย พบว่ามี 4 ด้าน ได้แก่ ด้านอาหาร ด้านที่อยู่อาศัย ด้านยารักษาโรค และด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ การใช้ประโยชน์ด้านอาหาร 6 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 23.07 ด้านที่อยู่อาศัย 7 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 26.92 ด้านยารักษาโรค 10 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 38.45 และด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ 3 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 11.54

อภิปรายผล

จากการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ถึง เดือนกันยายน พ.ศ. 2565 ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี นางทองจันทร์ สถิตย์ เป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ในเรื่องพืชวงศ์ขิงในหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นผู้ที่นำพืชสมุนไพรท้องถิ่นมาใช้เองในชีวิตประจำวัน และยังมีการเก็บรวบรวมพืชสมุนไพรพืชวงศ์ขิงมาปลูกตามพื้นที่บริเวณบ้านเป็นจำนวนมาก การสำรวจตามเส้นทางเดินของหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย พบว่า มีจำนวนพืชวงศ์ขิงที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ได้แก่ ด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ ด้านอาหาร ด้านยารักษาโรค และด้านที่อยู่อาศัย มีทั้งหมด 8 สกุล ในพืช 17 ชนิด พืชสมุนไพรที่พบมากที่สุดจะอยู่ในสกุล *Curcuma* พบทั้งหมด 7 ชนิด ได้แก่ กระเจียว กระเจียวขาว ขมิ้นขาว ขมิ้นขึ้นปทุมมา ว่านข้มมดลูก ว่านมหาเมฆ สกุล *Alpinnia* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ข่า ขิงชมพู สกุล *Roscoe* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ขิง ขิงแมงดา *Zingiber* พบทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ ว่านไหลเหลือง กะทือ สกุล *Elilingear* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ ดาหลา สกุล *Hedychium* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ มหาหงส์ *Kaempferia* พบทั้งหมด 1 ชนิด ว่านเปราะ และสกุล *Mansf* พบทั้งหมด 1 ชนิด ได้แก่ กระชาย จากการสัมภาษณ์กับชาวบ้านในด้านประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิง ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ปลูกพืชวงศ์ขิงไว้เพื่อนำมาใช้เป็นยารักษาโรค เช่น กระเจียวขาว ลำต้นใต้ดินใช้เป็นยาขับลม กระชาย ลำต้นใต้ดินใช้เป็นยาแก้หอบหืด แก้ปวด ขมิ้นขาว ลำต้นใต้ดินใช้เป็นยาบำรุงกำลัง แก้ปวดท้อง แก้เบื่อเมาทุกชนิด ขมิ้นขึ้น ลำต้นใต้ดินใช้เป็นยาแก้ผดผื่นคัน แก้ท้องร่วง แก้ปวดบวม กรดไหลย้อน ข่า ลำต้นใต้ดินใช้เป็นยาแก้ท้องขึ้นอืดเพื่อ

แก้ปวดท้อง ขับลม ชิง ลำตันไต้ดินใช้เป็นยาแก้ไอ ว่านมหาเมฆ ลำตันไต้ดินใช้เป็นยาบำรุงกำลัง ขับลม แก้จุกเสียดแน่นท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ ว่านขมิ้นดลูก ลำตันไต้ดินใช้เป็นยาแก้ปวดท้องระหว่างมีประจำเดือน รักษาเลือดตกจากมดลูกหลังคลอด รักษาเมล็ดลูก อักเสบ แก้กิดสีดวงทวาร ว่านโพลเหลือง ลำตันไต้ดินใช้เป็นยาแก้ผื่นคัน ท้องอืด ปวดท้อง และชิงแมงดา ลำตันไต้ดินใช้เป็นยาแก้ ท้องอืด ท้องเฟ้อ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกปราชญ์ชาวบ้านและใช้แบบสัมภาษณ์กับหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ 4 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ชาวบ้านในหมู่บ้านท่ามะนาว ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร มีการปลูกพืชวงศ์ขิงไว้บริเวณหน้าบ้านและ บริเวณข้างบ้าน จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ตามพฤกษศาสตร์ อยู่ 4 ด้าน คือ ด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ เช่น ว่านมหาเมฆ ว่านเปราะ ว่านมหาหงส์ ด้านอาหาร เช่น กระเจียว กระเจียวขาว กระชาย ขิง ข่า และชิงแมงดา ด้านยารักษาโรค เช่น กระเจียวขาว กระชาย ขมิ้นขาว ขมิ้นชัน ข่า ขิง ว่านมหาเมฆ ว่านขมิ้นดลูก ว่านโพลเหลือง และชิงแมงดา และด้านที่อยู่อาศัย เช่น ปทุมมา กระเจียว กระเจียวขาว กะทือ ขิงชมพู ดาหลา และมหาหงส์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยจิราภรณ์ ปาลี, สมบูรณ์ คำเตจา และจุฬาลักษณ์ ลาเกิด (2563) การสำรวจเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์พืช สมุนไพรวงศ์ขิงตามภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอเชียงแสน จังหวัด เชียงราย ร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ สามารถสรุปได้ว่า ชาวบ้านในพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ จากพืชสมุนไพรวงศ์ขิง จำนวน 6 สกุล 23 ชนิด ซึ่งประกอบด้วย สกุล *Alpinia*, สกุล *Amomum*, สกุล *Boesenbergia*, สกุล *Curcuma*, สกุล *Kaempferia* และ สกุล *Zingiber* ซึ่งในจำนวนนี้มีพืชบางชนิดที่ยังไม่สามารถระบุถึงระดับชนิดได้ เนื่องจากช่วงระยะเวลาที่ทำการสำรวจพืช พืชบางชนิดยังไม่ ออกดอกหรือติดผล ที่ใช้เป็นส่วนสำคัญในการระบุถึงระดับชนิด โดยสกุลที่มีการใช้ประโยชน์มากที่สุด คือ สกุล *Curcuma* จำนวน 7 ชนิด ซึ่งพืชสมุนไพรในสกุลนี้ ได้แก่ ขมิ้นดำ ว่านขมิ้นดลูก ขมิ้นเหลือง ขมิ้นขาว ขมิ้นแดง ว่านเอ็นเหลือง และว่านรากระเค ร่องลงมา คือ สกุล *Zingiber* จำนวน 6 ชนิด ได้แก่ ปู เลย ขิง โพลดำ ปูเลยดำ ขิงพื้นเมือง และว่านเกราะเพชรไพฑูรย์ ส่วนของพืชที่มีการ นำมาใช้ประโยชน์ ได้แก่ เหง้า ราก ไหล ต้น ใบ หน่ออ่อน และดอก แต่ส่วนที่มีการนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด คือ เหง้า

ข้อเสนอแนะ

1. จากการสัมภาษณ์ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวบ้าน ไม่มีการบันทึกองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของพืช วงศ์ขิง ควรมีการเผยแพร่ให้ความรู้เพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบต่อไป
2. เวลาที่ใช้ในการสำรวจ มีเวลาจำกัด การเก็บรูปภาพตัวอย่างพืชบางชนิดให้ครบทุกส่วนต้องใช้เวลามากกว่านี้ เพราะช่วง ระยะเวลาที่ทำการสำรวจพืช พืชบางชนิดยังไม่ออกดอก
3. นำความรู้ที่ได้จากการวิจัยพืชวงศ์ขิงไปพัฒนาความรู้การเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

- จิราภรณ์ ปาลี, สมบูรณ์ คำเตจา และจุฬาลักษณ์ ลาเกิด. (2563). การใช้ประโยชน์พืชวงศ์ขิงตามภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อเพื่อการอนุรักษ์. *วารสารวิจัยรามคำแหง*, 23(1), 1-12. <<https://shorturl.asia/sA4TX>> (สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2565).
- ฐันนัรศักดิ์ เพชรภักดี, สุรพล แสนสุข และปิยะพร แสนสุข. (2562). การศึกษาความหลากหลายของพืชวงศ์ขิงในพื้นที่อำเภอปทุม รัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารแก่นเกษตร*, 47(1), 1-6. <<https://shorturl.asia/Mrg4E>> (15 มิถุนายน 2565).
- ฐันนัรศักดิ์ เพชรภักดี, สุรพล แสนสุข และ ปิยะพร แสนสุข. (2563). การศึกษาความหลากหลายสถานการณ์อนุรักษ์และการใช้ ประโยชน์พื้นบ้านของพืชวงศ์ขิงในบริเวณอำเภอหนอง-พอก จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารวิทยาศาสตร์คชศาสตร์*, 42(2), 1-13. <<https://shorturl.asia/OSE7t>> (สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2565).
- บุษกร เชี่ยวจินตกานต์. (2561). การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation). <<https://shorturl.asia/qhwbj>> (สืบค้น เมื่อ 20 มิถุนายน 2565).
- พวงเพ็ญ ศิริรักษ์. (2551). การศึกษาพืชวงศ์ขิง (Zingiberaceae) ในประเทศไทย. <<https://shorturl.asia/Hij63>> (สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2565).
- ลลิตา คำแห่ง. (2558). ความหลากหลายทางชีวภาพโครโมโซมการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์พืชวงศ์ขิงในอุทยานแห่งชาติภู เลนคาจังหวัดชัยภูมิ. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสารคาม. <<https://shorturl.asia/r1FzY>> (15 มิถุนายน 2565)
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนที่ 21. (2553). *พฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย*. <<https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=21&chap=7&page=chap7.html>> (สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2565).

สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. (2550). ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity).

กรุงเทพฯ: สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง.

สุรพล แสนสุข. (2554). ลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับพืชวงศ์ขิง. <<https://shorturl.asia/6p98g>> (สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2565).

อารรัตน์ รักษาศิลป์, วิไลจิตร นำพูลสุขสันต์, สุรพล แสนสุข และ ปิยะพร แสนสุข. (2563). ศึกษาความหลากหลายและการใช้ประโยชน์พื้นบ้านพืชวงศ์ขิงในอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม. วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, 1(1), 1-5. <<https://shorturl.asia/UGf5a>> (สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2565).

ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

จำลอง อุทธาคำ. (17 มิถุนายน 2565). ผู้ใหญ่บ้านบ้านท่ามะนาว หมู่ที่ 4. [สัมภาษณ์]. ประวัติและข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านท่ามะนาว หมู่ที่ 4